

**ՀՈՒՋԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅԵՑՈՂԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ՄՇԱԿՈՒՅԹ.
ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԻ ԲԱՑԱՀԱՅՏՄԱՆ ՊԱՐԱԴՈՔՍԸ**

ԷՂՎԱՐԴ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

**Եթե բոլորը «հասկացած» լինեին, պատմությունը
վաղուց դադարած կլիներ:
*Էմիլ Միորան***

Մտադրությունները սահմանազանցում են ենթադրում, և մեր մտածողությունը մշտապես լուսանցքային է: Բայց մտերմիկ, պարզ ու հասկանալի, մի խոսքով՝ իր ստեղծած պատկերով աշխարհ ունենալու համար «մշակութային մարդու» մեր տեսակը մտադրությունները չափավորելու, սեփական ազատությունները սահմանափակելու և իր հնարավոր երջանկության մի մասը ինքնակամ զոհաբերելու գնով ստեղծեց կյանքը կազմակերպող ու կանոնակարգող մասնակի անվտանգության սոցիոմշակութային մի միջավայր¹, որտեղ կարող էր դիմակայել իր ներսում ծվարած կենդանական բնագոյներին: Բայց վտանգը ոչ միայն իր այլև իր, իսկ կողմից կառուցարկված սոցիալական այն աշխարհի ներսում էր, որի զարգացման ամեն մի հաջորդ փուլում «կայունության արտադրություն» կազմակերպելու քաղաքակրթական, մշակութային, սոցիալական ու ազգային հիմունքները դառնում են ավելի հակասական ու հարբմբռնելի:

Ինչպես անցյալում, այնպես էլ քաղաքակրթական ու գաղափարական բախումների ու խորքային փոխակերպումների մեր ժամանակներում «կայունության արտադրությունը» ոչ միայն սոցիալական համակարգի արդյունավետ գործառության ելակետային նախադրյալ է, այլև ազգային ու պետական կյանքի կազմակերպվածության, արտաքին ու ներքին վտանգներն զգալու և կանխելու համակարգային ընկալունակության և հասարակության բարոյական հուսալիության գրավական: Հանգամանքներ, որոնք կանխորոշում են առօրյա կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման հիմնահարցի տեսական ու գործնական արդիականությունը:

Բանալի բառեր – *կյանքի մշակույթ, էմպիրիկ գաղափարախոսություն, ազգային ինքնություն, նախնիների աշխարհ, էթնոմշակութային ապաստարան, հուզական օբյեկտիվություն, հայեցողական օբյեկտիվություն, հիմունքների պարադոքս*

Ամենօրյա կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման ազգային մշակույթը (կենսափիլիսոփայությունը) որոշակի ծեսերի, սովորույթ-

¹ Տե՛ս **Փրոյդ 3**. Недовольство в культуре // Философские науки. М., 1989, № 1, էջ 101:

ների, ավանդույթների, արգելանքների և այլևայլ սահմանափակումներ ենթադրող նորմերի միջոցով հանրային կյանքը կառուցարկող ոչ ձևական ինստիտուտների մի օրգանական համակարգ է, որի առաջադրած «խաղի կանոնները», էթնոմշակութային ու սոցիոմշակութային սահմանափակումները, ժամանակի երեք չափումների միջև հնարավոր խզումները կանխելուց զատ, կանխորոշում են նաև տվյալ ազգի քաղաքակրթական ճկունությունը, մշակութային համասեռությունը, ապագային երևույթների արգելափակման կարողունակությունը և հետևաբար՝ պատմական հեռանկարն ու կենսունակությունը: Իբրև քաղաքակրթական ու սոցիալական պայմանների հարմարվելու մարդաբանական ու էթնոմշակութային ամբարված փորձի շտեմարան՝ մեր նախնիների կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթը այս կամ այն չափով կանխորոշում է նաև մեր հոգևոր ու ֆիզիկական որակների առանձնահատկությունները, մեր հոգեկերտվածքը՝ այն պատմական նստվածքը, որի բնորոշ գծերից մեկը աշխարհն արժևորելու կամային (էսթետիկական) ուղղվածությունն է:

Այդ մշակույթը ժողովրդի կենսափորձով ստուգված և հասարակության կողմից ընդունված, այդքանով էլ ողջախոհության մակարդակում ազգային ինքնության առանձնահատկությունները բնութագրող և ամենօրյա կյանքը կանոնակարգող էմպիրիկ մի գաղափարախոսություն է, որի մեջ արտացոլված են աշխարհում մեր գոյության եղանակն ու կերպը, համակեցության խաղի կանոնները, մի խոսքով՝ վարքի ու ապրելակերպի այն կողեքսը, որը միաժամանակ և՛ **հարկադրանք** է ենթադրում, և՛ **հարմարավետություն**²: Եվ դա բնական է, որովհետև մարդկային փոխհարաբերությունների կանոնակարգումը ենթադրում է առանձին մարդկանց որոշ ազատությունների և հնարավորությունների սահմանափակման հաշվին ստեղծել համակեցության հուսալի երաշխիքներ: Մեր պարագայում, օրինակ, սովորույթների, ավանդույթների, հավատի, դերային պարտավորությունների, մի խոսքով՝ ամենօրյա կյանքի նիստուկացի մանրամասների «աշխատակարգ» ունենալու հոգեբանական ու սոցիալական շարժառիթը եղել է մշակութային ու քաղաքակրթական բախումների կիզակետում մշտապես ապրող ազգի ինքնությունը պահպանելու, հնարավորինս հուսալի, հասկանալի և կանխատեսելի էթնոմշակութային և սոցիոմշակութային **«ապաստարան»** ունենալու անհրաժեշտությունը: Այն մասնավորապես ձևավորել է յուրայինների հարմարավետ ու հարազատ սոցիոմշակութային մի միջավայր, որտեղ ապրում ես «ինչպես բոլորը», որտեղ «դու նրանցից մեկն ես», և որտեղ վճռորոշը ոչ թե օրենքն է, այլ՝ ավանդույթը, ոչ թե **մարդը**, այլ՝ **անձը**: Պատահական չէ, որ կյանքի կազմակերպման հայկական մշակույթում մարդու բարոյական որպիսությունը ձևավորվել է

² Ст' у Аузан А. Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь. М., 2014, էջ 22-43:

«**հորիզոնական ազգակցականության**» ինստիտուտի սկզբունքով. ես՝ քեզ, դու՝ ինձ: Մի սկզբունք, որի հիման վրա էլ աստիճանաբար ձևավորվել է նաև «**ուղղահայաց ազգակցականության**» կյանքի մշակույթը, որի արժեքային միջուկը նախահայրն է, հայրենիքը, բնօրրանը և այլն:

Ազգային կեցության մակարդակում այդ «ապաստարանը» ունի գերակա մի կողմ, ինչը կանխորոշում է տվյալ համակեցության շրջանակներում ապրող մարդկանց աշխարհընկալման ու ըմբռնման բնույթն ու բովանդակությունը, այն էմպիրիկ կարգը, որի մեջ նրանք պետք է կողմնորոշվեն ու դիրքավորվեն: Կարելի է ասել, որ մարդկային մտածողությունը ամբողջովին կրում է այդ կենսափիլիսոփայության գաղափարախոսական համատեքստի ազդեցությունը³, ինչպես, օրինակ, չինական կյանքի մշակույթում տիրապետող է «հարմարվել աշխարհին», հնդկականում՝ «վախուստ աշխարհից», իսկ արևմտյանում՝ «տիրել աշխարհը» կենսադիրքորոշումները⁴, որոնց հիման վրա կարելի է որոշակի պատկերացում կազմել տվյալ ազգի կամ քաղաքակրթության գոյաբանական հիմունքների մասին և կանխորոշել նրան ներհատուկ կենսունակության էներգիայի «մետաֆիզիկական ավելցուկի» սպառման նախատրամադրվածությունը:

Այլ կերպ ասած՝ հոգեկերտվածքի մակարդակում յուրաքանչյուր ազգ ունի «փորձի ու սխալի» մեթոդով ստուգված ու ճշգրտված համակեցության մի ինքնատիպ «գաղափարախոսություն» կամ ամենօրյա կյանքի կազմակերպման սոցիոմշակութային համակարգ, որի շրջանակներում իռացիոնալն ու ռացիոնալը, զգացմունքն ու միտքը, սովորույթն ու իրավունքը դեռևս հստակ սահմանազատված չեն, և մարդկանց վարքի ուղղորդմանը երբեմն աննկատ մասնակցում են էթնիկ խորհրդանիշները (Էլիադե), տիրապետող այլաբանությունները (Ռիկյոր), արքետիպերը (Յունգ), արխաիկ նստվածքը (Ֆրոյդ) և այլն: Էլ չասած, որ մարդը չունի գենետիկորեն ներդրված վարքի նախասահմանված ռազմավարություն, և միայն մշակութային արքետիպերով կարելի է բացատրել, թե ինչու տարբեր էթնոկեցություններում կյանքի և մահվան, ազգակցականության, ընտանեկան հարաբերությունների, հավատարմության, յուրայինի և օտարի, հյուրընկալության և նմանատիպ այլ հարցերում տարբեր են սոցիոմշակութային վարքի հիմունքները:

Աշխարհի տեսական ու տրամաբանական կառույցը երբեք չի կարող լինիլ արտահայտել առօրյա կեցության մակարդակում ընթացող սոցիալական կյանքի ողջ խորությունը: Առավել ևս, որ սոցիալական կյանքը լիովին գիտական բացատրության չի ենթարկվում, և երբեմն հարկ է լինում դիմել դարերի ընթացքում կուտակված այն հոգևոր-բա-

³ Տե՛ս **Бергер П., Лукман Т.** Социальное конструирование реальности. М., 1995, էջ 22:

⁴ Տե՛ս **Давидов Ю. Н.** «Картины мира» и типы рациональности (Новые подходы к изучению социологического наследия Макса Вебера) // **Вебер М.,** Избранные произведения. М., 1990, էջ 761-762:

րոյական փորձին, որն ինքնին մարդկային մեծագույն արժեքներից է⁵: Ի տարբերություն կեցության մյուս շերտերի, որոնք, որպես կանոն, հիպոթետիկ են ու հավանական, առօրյա կեցությունը կամ կենսաշխարհը (Հուսեոյ) ռեալ է, զգայելի, անմիջապես ապրվող և իր առընթեր հոգսով (Հայդեգեր), սոցիոմշակութային նորմերով ու սովորություններով մշտապես ուղղորդում է մեր վարքն ու գործունեությունը: Մա իմաստների մի աշխարհ է, որտեղ տարբեր խառնվածք, կրթություն, սոցիալական կարգավիճակ, շահեր ու նպատակներ ունեցող մարդիկ հուզական-հոգեբանական մակարդակում տարբեր կերպ են ընկալում, արժևորում և մեկնաբանում աշխարհը, և որտեղ խիստ կարևոր է հասկացած ու հասկացված լինելը, քանի որ տարբեր են նրանց կյանքի արտաքին հիմունքները, ճակատագրերը, սոցիալական ու քաղաքական իրադարձությունների հարուցած ընկալումներն ու դրանց ապրումները:

Եվ այնուամենայնիվ, ամենօրյա աշխարհը համակեցության կայուն և օրգանական համակարգ է, քանի որ նրան բնորոշ իմաստներն ու արժեքները ներքնապես կարգավորված են և գործառվում են մեծամասնության կողմից ընդունված էմպիրիկ գաղափարախոսության շրջանակներում՝ նպաստելով էթնոմշակութային և սոցիոմշակութային որոշակի տիպի և որոշակի ինքնության ձևավորմանը: Մի բան ակնհայտ է, որ առանց բոլորի կողմից ընդունված ավանդական ծիսական վարքի, առանց նախորդ սերունդների կյանքի մշակույթի փորձություն բռնած սկզբունքների, միայն արտաքին հիմունքներով, անգամ սոցիալքաղաքական հարկադրանքի մեխանիզմներով հնարավոր չէ հաստատել արդյունավետ գործառող ազգային համակեցություն: Հաջորդ սերունդների համար կյանքի կազմակերպման այդ մշակույթը աստիճանաբար վերաճում է ազգային ինքնագիտակցության՝ իրեն բնորոշ ճակատագրերի, պատմական հիշողության և լեզվամշակութային ընդհանրություններով, ինչպես նաև ազատության, հավասարության և արդարության միասնական հայեցակարգերով, որոնք էլ հենց կանխորոշում են ամենօրյա կյանքում մարդկանց միջև անձնական ու հանրային կապվածության էթնոմշակութային և սոցիոմշակութային հիմունքների առանձնահատկությունները:

Ի դեպ, հաշվի առնելով հայ ժողովրդի կյանքում պատմական ու աշխարհաքաղաքական անբարենպաստ հանգամանքների գործոնը, կարող ենք ասել, որ մեր պարագայում ինքնագիտակցությունը բնորոշող վերոհիշյալ ընդհանրությունները մշտապես «տեղայնացվել» և գործել են որպես ազգակցական-արյունակցական կապերի հիմունքներով ձևավորված համայնքավարական **«միկրոպետություններ»**, որոնցից յուրաքանչյուրն ունեցել է իրեն բնորոշ անձնական ու համայնքային կապվածության մշակույթի վրա կառուցված կյանքի կազմակերպ-

⁵ Տե՛ս Кассирер Э. Опыт о человеке. М., 1998, էջ 530:

ման ու կանոնակարգման **ապակենտրոն** կենսաձև՝ իրեն հատուկ խորհրդապաշտական ու գործնապաշտական երկատված գիտակցությամբ, հուզական ու հայեցողական օբյեկտիվությամբ, տեղանքի հետ խորը կապվածությամբ, միայն իրենց առնչվող խնդիրներով, շահերով ու ժամանակի առընթեր հոգսերով: Համակեցության այդ առանձնահատուկ մշակույթը կարելի է բնութագրել որպես մշտապես սահմանային իրավիճակներում ապրող և քաղաքական կազմավորումից զրկված ժողովրդի կենսունակությունը հավաստող կյանքի կազմակերպման ազգային մի նախագիծ կամ, պատկերավոր ասած, **«ողջախոհության գաղափարախոսություն»**, որն անգամ քաղաքական ինքնիշխանության մեր օրերում երբեմն «հարություն» է առնում այն ուժերի կողմից, որոնք իշխանությունը պահելու կամ իշխանության հասնելու համար պարբերաբար հրապարակ են ներբերում հայրենակցականության և ազգակցականության ինստիտուտների հատվածապաշտական հակումների ողջ պաշարը՝ մեկ անգամ ևս հաստատելով, որ գաղափարախոսություններ ու ինստիտուտներ երբեմն ստեղծվում են ոչ թե հասարակական կյանքի ինքնակազմակերպման նկատառումներով, այլ իշխանության հավակնություններ ունեցող ուժերի քաղաքական շահերին ծառայեցնելու նպատակով⁶:

Բոլոր դեպքերում պարզ է, որ ամենօրյա աշխարհը ոչ միայն մարդակերպ է, այլև էթնոկերպ ու ազգակերպ, քանի որ, ֆիզիկական հիմունքներից բացի, ունի նաև տվյալ էթնոկեցությանը բնորոշ սոցիալական, մշակութային ու հոգեբանական հիմունքներ, որոնք սոցիալական մակարդակում արտահայտում են տվյալ ժողովրդի **քաղաքակրթական ոգին**, մշակույթի մակարդակում՝ **ինքնատիպության ոգին**, իսկ հոգեբանական մակարդակում՝ **ապրումների ոգին**: Ակնհայտ է նաև, որ այդ աշխարհը որքան «այստեղ ու հիմա» ապրող ժամանակակիցներին է պատկանում, նույնքան էլ նախնիներին ու հետնորդներին:

Նախնիների աշխարհը մեր անցյալի համայնապատկերը կերտած այն «ուրիշների» աշխարհն է, որոնց երբեմնի արված ու չարված, ավարտուն ու անավարտ, սխալ ու ճիշտ գործերն ու արարքները ազդում են ժամանակակից սերնդի կյանքի ու ճակատագրի վրա, բայց որոնց կյանքի ու ճակատագրի վրա ժամանակակիցները, հասկանալի պատճառներով, ազդելու հնարավորություն չունեն: Գոյություն ունի նաև մեկ այլ՝ հետնորդների ենթադրելի մի աշխարհ, որտեղ ապագայում ապրող «ուրիշների» մասին ժամանակակիցները թեև շատ աղոտ պատկերացումներ ունեն, բայց իրենց արված ու չարված, ավարտուն ու անավարտ, սխալ ու ճիշտ գործերով ու արարքներով այնուամենայնիվ կարող են որոշակի ազդեցություն թողնել նրանց կյանքի ու ճակա-

⁶ Տե՛ս **Дуглас Норт**. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М., 1997, էջ 33:

տագրի վրա⁷: Մեզանից առաջ ապրածները թեև շատ բան են ձեռնարկել, բայց նաև շատ բան անավարտ են թողել, կասեր Մենեկան, և ամեն հաջորդ սերունդ նախնիներից ժառանգում է որոշ չլուծված ու հետաձգված խնդիրներ և իր հերթին հետևորդներին ավանդում չլուծված ու հետաձգված նոր խնդիրներ: Անշուշտ, մենք կարող ենք գնահատել մեր նախնիներին, բայց չենք կարող նրանց փոխել, ինչպես որ մեր հետևորդները մեզ կգնահատեն, բայց փոխել չեն կարող: Թեև գնահատելու հնարավորությունն արդեն իսկ ինչ-որ բան նշանակում է, որովհետև ամեն հաջորդ սերունդ պատմության անդրադարձներում միայն կարող է իր համար պարզել, թե նախնիները անցյալում ինչպիսին չպետք է լինեին, որ իրենք այլ ճակատագիր ունենային, և ինչպիսին չպետք է իրենք լինեն, որ հետևորդները այլ ճակատագիր ունենան⁸:

Եվ այսպես, ազգային կյանքը շարունակական չէր լինի, եթե ամեն հաջորդ սերունդ չհենվեր նախորդ սերունդների կողմից ստեղծված ու փորձություն բռնած կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի և հենց իրենց նոր բարձունքների հասցնելու համար արված այն աշխատանքի վրա, որ նախնիները արել են առանց որևէ հույսի, թե երբևէ անձամբ կօգտվեն իրենց աշխատանքի պտուղներից⁹: Այդ տեսակետից ազգային կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի գլխավոր գործառույթներից մեկը սոցիոմշակութային համապատասխան կառույցների միջոցով ներազգային կյանքում սերունդների միջև ժառանգական կապն ու հաջորդականությունը պահպանելն ու ազգային ինքնության վերարտադրությունը կազմակերպելն է, առավել ևս, որ կյանքի կազմակերպման ազգային արժեքների համակարգն ավելի շատ ժառանգականության ձգտում ունի, քան փոփոխությունների հակում: Ասվածից հետևում է, որ հաջորդ սերունդները չեն կարող լիովին զանց առնել նախորդ սերունդների ժառանգած անցյալը, որովհետև այն այլևս պատկանում է ապրողներին:

Բայց նախնիների ճակատագիրը նույնությամբ չապրելու համար ամեն հաջորդ սերունդ պարտավոր է բացահայտել անցյալի չիրականացված հնարավորությունների պատճառները, որպեսզի իրենց համար առնվազն պարզեն «**ինչպիսին չպետք է լինել**» հարցի պատասխանը: Խնդիրն այն է, որ ազգային ինքնության շարունակականության տեսանկյունից ժամանակային ուղղահայացի կոորդինատում նախորդ և հաջորդ սերունդները նույնականություններ են, բայց պատմական հեռանկարի տեսանկյունից տարածական հորիզոնականում նախորդ և հաջորդ սերունդները չեն կարող լինել կրկնվող նույնականություն-

⁷ Տե՛ս **Шюц А.** Избранное: Мир, святающийся смыслом. М., 2004, էջ 139:

⁸ Տե՛ս **Է. Ա. Հարությունյան**, Մարդկային կեցության այլակերպումները, Եր., 2018, էջ 6:

⁹ Տե՛ս **Кант И.** Идея универсальной истории с космополитической точки зрения (содержание основных утверждений) // **Кант И.** Сочинения в шести томах. М., 1966, т. 6, էջ 14:

ներ, քանի որ նախորդ սերնդի անցյալը չի կարող լինել հաջորդ սերնդի ապագան: Այլ կերպ ասած՝ քաղաքակրթական ու սոցիոմշակութային բնականոն ու երբեմն նաև «վթարային» փոխակերպումներին ժամանակին և համարժեք արձագանքելու և, որն առավել կարևոր է, ազգային կյանքի կենսունակության «մետաֆիզիկական պաշարը» այլընտրանքային իրավիճակներում կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման նոր մշակույթի վերածելու կենսական անհրաժեշտությունը ենթադրում է նաև ինքնության շարունակականության որոշ հիմունքների վերանայում, երբեմն նաև՝ բացասում:

Աշխարհն իրոք անվերջ փոխվում է, փոխվում են մարդկանց համոզմունքներն ու գաղափարները (սոցիալական գիտակցության դաշտ), ձևավորվում են բարոյական ու իրավական նոր կողմեր (նորմատիվ դաշտ), ծագում են խմբային կյանքի կազմակերպման նոր եղանակներ (կազմակերպությունների դաշտ), փոխվում է մարդկանց սոցիալական կարգավիճակը (դերային դաշտ), վերջապես փոխվում են նաև պատմական հանգամանքները (աշխարհաքաղաքական դաշտ), և ծագում են գոյատևման նոր խնդիրներ ու մարտահրավերներ: Մի ակնհայտ իրողություն, ինչից հետևում է, որ քաղաքակրթական ու սոցիոմշակութային շրջադարձերի բեկումնային փուլերում լուսանցքային մի անճար կարգավիճակի չհամակերպվելու համար մենք երբեմն պարտավոր ենք վերանայել կյանքի կազմակերպման մշակույթի գոյության ներքին հիմունքները և նորից գրել մեր ազգային պատմության այն տարեգրությունը, որ նախնիները այնպես ջանադրաբար շարադրել ու մեզ են թողել զանազան պատումների տեսքով:

Եվ իրոք, մշտապես հարահոս ու փոխակերպվող այս աշխարհում համակեցության ազգային մշակույթը ոչ միայն սերունդների ժառանգական կապի պահպանման գործառույթ ունի, ինչը ինքնին ենթադրելի է, այլև հաջորդ սերնդին ապագային միտված նախագծեր առաջադրելու և իռացիոնալ պատրանքներից ու արարողակարգերից, բարքերից ու սովորություններից ձերբազատելու գործառույթ: Հետևաբար, ազգային կյանքը շարունակական չէր լինի, եթե ամեն հաջորդ սերունդ բավարարվեր ու անվերապահորեն ենթարկվեր նախորդ սերունդների կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի տրամաբանությանը: Ինչ-որ իմաստով կարելի է ասել, որ նախնիներից ժառանգություն ստացած կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման ամեն մի մշակույթ ոչ միայն հաջորդ սերնդի ինքնության վավերականությունը փաստող նախապայման է, այլև հակապայման:

Այս երևույթը կարելի է անվանել կյանքի մշակույթի **«հիմունքների բացահայտման պարադոքս»**: Խնդիրն այն է, որ կյանքի մշակույթը մի կողմից ձևավորվում է համակեցության կազմակերպման սոցիալ-քաղաքական եղանակի համատեքստում, և այդ իմաստով նրա գոյության հիմունքները նախապես արտաքին են և իրենից դուրս, մյուս կողմից,

սակայն, համակեցության կազմակերպման սոցիալ-քաղաքական եղանակը ձևավորվում է հենց կյանքի կազմակերպման մշակույթի տրամաբանության և սկզբունքների համատեքստում, և հետևաբար՝ նրա գոյության հիմունքները ևս նախապես արտաքին են և իրենից դուրս: Դժվար չէ նկատել, որ երկու դեպքում էլ խնդիրը արտաքին հիմունքները ներքին հիմունքներ դարձնելն է:

Հիմունքների այդ պարադոքսալ հակադրամիասնությունից կարելի է եզրակացնել, որ կյանքի մշակույթը գոյության ներքին հիմունքներու ներքին տրամաբանություն կարող է ունենալ միայն արտաքին հիմունքները, այսինքն՝ համակեցության կազմակերպման սոցիալ-քաղաքական եղանակը իր սկզբունքներին հարմարեցնելու և այն իր գոյության ներքին հիմունքներ դարձնելու միջոցով: Առավել ևս, որ մշակութային կեցությունը գործունեական կեցություն է և ենթադրում է սոցիալապես կազմակերպվելու որոշակի ձև ու եղանակ, ինչպես, օրինակ, բողոքական էթիկան նպաստեց կապիտալիզմի ոգու ծավալմանը (Մ. Վեբեր), քանի որ երկու դեպքում էլ ենթական մարդու սոցիոմշակութային մի տեսակ էր, ով հենց ինքն էր իր ձախողումների ու հաջողությունների պատասխանատուն և իր բարոյական ու սոցիալական ճակատագրի կերտողը: Վերջիվերջո, շուկայի բացահայտած «ճշմարտությունները» կարող են ընկալվել միայն այն հասարակությունում, որտեղ գլխավոր դերակատարը համապատասխան կյանքի մշակույթով օժտված «տնտեսական մարդն» է:

Բայց սոցիալական կեցությունը ևս գործունեական կեցություն է, և սոցիալապես կազմակերպվելու եղանակը ենթադրում է կյանքի կազմակերպման իր բնույթին համապատասխան մշակութային հիմունքներ, եթե անգամ դրա համար անհրաժեշտ լինի «մշակութային հեղափոխություն» անել (ԽՍՀՄ), և այն շարունակել այնքան ժամանակ, մինչև հասարակական գիտակցության մեջ համակեցության այդ նոր կարգը կրնկալվի ոչ թե որպես **«պարտադրանքի մշակույթ»**, այլ **«համոզմունքի մշակույթ»**, իսկ **«ենթարկվելու իրավունքը»**՝ **«մասնակցելու իրավունք»**: Մի բան ակնհայտ է, որ ազատականության կամ համայնավարության բացահայտած «ճշմարտությունները» ընկալել կարող են միայն այն հասարակություններում, որտեղ գլխավոր դերակատարը կամ համապատասխան կյանքի մշակույթով օժտված «տնտեսական մարդն» է, կամ մասնավոր սեփականությունից զուրկ «խորհրդային քաղաքացին»: Թե ինչ մեթոդներով ու եղանակով է իրագործվում այս կամ այն մշակութային հեղափոխությունը, քննարկման հարց է, բայց մի բան ակնհայտ է, որ կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման տեսակետից սկզբունքային նշանակություն ունի մշակութային ու քաղաքական նույնականության հիմունքների համապատասխանությունը, հակառակ դեպքում՝ կողմերից մեկը կարող է խոչընդոտել մյուսի բնականոն զարգացումը: Այն, որ Արևելքին բնորոշ կյանքի կազմա-

կերպման մշակույթ ունեցող գրեթե բոլոր երկրներում ձախողվել ու ձախողվում են արևմտյան արժեհամակարգի «արտահանման ու պարտադրման» քաղաքականությունը, մեկ անգամ ևս հաստատում է, որ առանց էթնոմշակութային ու սոցիոմշակութային համապատասխան ներքին հիմունքների, այսինքն՝ առանց համապատասխան կյանքի մշակույթի, միայն քաղաքական պարտադրանքներով հնարավոր չէ փոխել երկրի ու ժողովրդի կեցության եղանակն ու բնական-քաղաքակրթական կողմնորոշումը: Ի դեպ, փոխադարձաբար ներքին հիմունքներ դառնալու ու դարձնելու՝ մշակույթի և սոցիալականության այդ «հավակնությունները» երկուստեք կարևոր նշանակություն ունեն, քանի որ կյանքի մշակույթը այդ կերպ ձեռք է բերում **պետական հովանավորություն**, իսկ պետությունը՝ **մշակութային օրինականություն** (լեզվի տիրությունը):

Բնական աշխարհում մարդը չունի կեցության գոյաբանական երաշխիքներ, այսինքն՝ բնական կյանքով ապրելու բավարար հիմունքներ, և իր գոյաբանական փխրունությունը կամքի վերածելու ճանապարհին նախաբնիկ աշխարհը հոչակում է տակավին անավարտ իրադարձություն և բնական հանգամանքներից իր «նվաստացուցիչ» ենթակայությունը փոխելու և իր նույնքան նախաբնիկ թերությունները պարտակելու նպատակով ձեռնարկում է աշխարհի մշակութակերտման տակավին անավարտ մի «գործ», ինչի արդյունքում նա ի վերջո ձեռք բերեց սոցիալական հիմունքներ: Այս իմաստով սոցիալականությունն ու մշակույթը իրոք հավասարագոր մարդաբանական հիմունքներ են: Եթե հաշվի առնենք նաև, որ լայն իմաստով մշակույթն այն ամենն է, ինչը ստեղծվել է մարդկային գործունեությամբ, ապա կարող ենք ասել, որ սոցիալականը հենց մարդկային գործունեության արդյունքում ստեղծված «մշակութային աշխարհն է», որտեղ ամեն հաջորդ սերունդ մի կողմից օգտվում է նախորդ սերունդների ստեղծած մշակութային միջավայրից, մյուս կողմից՝ ստեղծում է նյութական ու հոգևոր նոր մշակույթ, և հետևաբար՝ իրեն բնորոշ աշխարհայացքով ու գաղափարախոսությամբ օժտված նոր սոցիալականություն:

Քաղաքակրթության համատեքստում մշակութային ու սոցիալական հիմունքները ձևավորում են կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մի համակարգ, որն էլ հենց ուրվագծում է աշխարհի ազգային համայնապատկերը և մարդու ազգային-քաղաքակրթական տեսակը: Մեր պարագայում, օրինակ, կյանքի այդ մշակույթը ձևավորել է նախաձեռնող, ձեռներեց, արարող, հնարամիտ ու կամային, պատկերավոր ասած՝ ազգային կենսունակության քաղաքակրթական պաշարը իր մեջ ամբարած մարդու մի տեսակ, ով, սակայն, իր հայկականության շարունակականությունն ապահովելու և ինքնությունը պահպանելու համար երբեմն ստիպված է եղել ինքնակամ կամ ավանդույթի ուժով հաշվի առնել իր գոյության ազգային-էկզիստենցիալ չափումների ա-

ռանձնահատկությունները և գործել իբրև անցյալի ավանդույթների մեջ «արմատավորված» ու ազգակցականության հիմունքներով կանոնակարգված կյանքի ենթակա:

Առեղծվածային մի երկվություն, ինչը Արևելքի և Արևմուտքի միջև միջանկյալ դիրքի պատճառով որոշակի «փխրունություն» է հաղորդել մեր ունեցած քաղաքակրթական համադրությանը, և մեզ հավասարապես «սպասարկում» են ինչպես սովորույթին, այնպես էլ օրենքին ապավինող կյանքի կազմակերպման մշակույթները, երբ «այստեղ ու հիմա» տիրապետող հանգամանքներից ելնելով՝ մի դեպքում կարող ենք սոսկ ըմբռնումով ապրել անդեմ, անանուն և «կենսագրական արխիվ չունեցող» ոմն մի վերացական **«մարդու իրավունքների»** ոտնահարման փաստը և ընդվզել ու վիճարկել մեկ այլ դեպքում, երբ խնդիրն առնչվում է դիմավոր, ծանոթ, ազգակից ու ընկեր **«անձի իրավունքներին»**: Հուզականի և հայեցողականի մի տարօրինակ խառնուրդ, երբ կյանքի կանոնակարգման միևնույն մշակույթի շրջանակներում միաժամանակ գործում են հաճախ միմյանց փոխբացառող՝ «պարփակ» ու «ազատական» քաղաքակրթություններին բնորոշ արժեհամակարգեր, որոնք ոչ միայն տարբորոված չեն, այլև խաղաղ գոյակցում են ազգային Հոգու (խոացիոնալ-կոլեկտիվապաշտական) և ազգային Ոգու (ռացիոնալ-անհատապաշտական) մակարդակներում: Իրոք, առեղծվածային մի երկվություն, երբ Հոգու և Ոգու հիմունքներով շաղախված կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակույթի շրջանակներում մի դեպքում աշխարհայացքային կողմնորոշիչ է անհատական-խոացիոնալ կենսափորձը, այսինքն՝ այն **«հուզական օբյեկտիվությունը»**, երբ աշխարհին իր մեջ ապրող մարդը երբեմն ներառվում է անգամ իրեն չառնչվող դեպքերի ու դեմքերի, իրադարձությունների ու պատահարների հուզական մանրամասների մեջ և դրանք ապրում իբրև իր կյանքին վերաբերող կենսական մանրամասներ, իսկ մեկ այլ պարագայում՝ անձնականից վերացարկված տեխնիկական ռացիոնալիզմը, այսինքն՝ այն **«հայեցողական օբյեկտիվությունը»**, երբ դեպքերն ու դեմքերը, իրադարձություններն ու պատահարները ընթանում են իրենից դուրս գտնվող վերացական մի աշխարհում, որտեղ նաև գործում են իրեն չառնչվող անանձնական նորմեր ու կանոններ¹⁰:

Արդեն ասվեց, որ մեր հուզական կամ հայեցողական օբյեկտիվությունը ածանցյալ է «այստեղ ու հիմա» հանգրվանի քաղաքակրթական կոորդինատներից, թեև հարկ է նկատել, որ մեր ազգային պատմության շրջադարձային փուլերին առնչվող պատումների գլխավոր դերակատարները (Հայկ, Արա Գեղեցիկ, Վարդան Մամիկոնյան, Մասունցի Դավիթ և այլք), որպես կանոն, հուզական օբյեկտիվության կրողներ են, որոնք նաև մշտապես «այստեղ ու հիմա» են՝ մեզ հետ ու

¹⁰ См. у Ицхокин А. А. Релятивистская теория социальной ценности и «свободная от ценности» теория социальной организации, // Социологический журнал, 1995, № 3, էջ 86-87:

մեր ներսում, և նրանց կառուցարկած աշխարհից դժվար է դուրս գալ, որովհետև երբեմն ավելի հեշտ է սեփական կյանքն ընկալել ու իմաստավորել ըստ **սյուժեի օրենքի** և հերթական անգամ ապրել նախնիների ապրած «բարոյական հաղթանակների» բերկրանքը, քան հակադրվել այդ պատումներին և պատմության անդրադարձներում վերջապես հասկանալ, թե «ինչպիսին չպետք է լինել»:

Քաղաքակրթական առումով հուզական օբյեկտիվության վրա կառուցարկված ավանդական-կուլտիվապաշտական կյանքի կազմակերպման մշակույթի իրավասությունների, ինչպես նաև վարքի բարոյական ու դավանաբանական նորմերի ինստիտուցիոնալ վերահսկումը իրականացվում է քաղաքական և հոգևոր վերնախավերի կողմից, որոնք ավանդույթներն ընկալում են որպես հեռվից հեռու հետնորդների վարքն ու պահվածքը զսպող **«սթափության ձայն»**, իսկ իրենց՝ պահպան կորպուսի մարտիկներ, որոնք նաև օժտված են նախնիների պատգամները մեկնաբանելու լիազորություններով: Այլ կերպ ասած՝ նման պարփակ համակարգերում մարդը փաստորեն պարտավոր է ենթարկվել կյանքի կանոնակարգման մի մշակույթի, որի մեկնաբանման հարցում ոչ միայն մասնակցություն չունի և ոչ միայն իր վարքը պետք է հարմարեցնի ուրիշներին, այլև ուրիշների ձևավորած նորմերով ենթարկվի ուրիշներին: Սա նշանակում է, որ հուզական օբյեկտիվության և ավանդույթների վրա խարսխված կյանքի կանոնակարգման մշակույթը ոչ միայն որոշակի բռնություն է գործադրում ազգային ինքնության ձևավորման վրա, այլև ազգային առանձնահատկությունները դարձնում է սոցիալական կյանքի զարգացման գլխավոր գործոն՝ փակելով քաղաքակրթական ու համամարդկային փորձի յուրացման հնարավոր ուղիները: Մինչդեռ հայեցողական օբյեկտիվության վրա խարսխված ազատական-անհատապաշտական կյանքի մշակույթի ձևն ու եղանակը որոշակի նախապատվություններով ու նախասիրություններով դեկավարվող մարդու ընտրության առարկա են:

Սա կարևոր հանգամանք է, որովհետև ժողովրդի պատմությունը այն ժամանակ է սկսվում, երբ նրա մշակույթը սկսում է ծավալվել որոշակի քաղաքակրթական ձևի մեջ: Այդ ձևը պատմամշակութային մի ինքնատիպ գերհամակարգ է, որին պատկանելու համար պետք է ունենալ սոցիոմշակութային համապատասխան կոդ (հոգևոր արժեքներ, մտածելակերպ, կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մոդել և այլն): Ի վերջո, քաղաքակրթությունները կազմավորվում են միևնույն ոլորտում ապրող ժողովուրդների և մշակույթների փոխազդեցության ընթացքում և ձևավորում համընդհարության մասնիկ լինելու գիտակցություն¹¹: Այդ իմաստով, օրինակ, դարեր շարունակ ապրելով քաղաքակրթական ու մշակութային տարբեր ազդեցությունների գոտում, հայ

¹¹ Ст' у Тойнби А. Постигание истории. М., 1991, էջ 20:

ժողովուրդը իր «**բացվածության**» շնորհիվ ձեռք է բերել այս ու այլ քաղաքակրթական ընդհանրությունների մասնիկ լինելու և կեցության պայմաններին հարմարվելու հատուկ մի օժտվածություն, ինչը նրան հնարավորություն է տվել կեցության արտաքին-օտար հիմունքները ծառայեցնելու իբրև գոյության ներքին հիմունքներ, «օտարների» մեջ մնալ «յուրային» ներազգային կյանքում պահպանելով համակեցության կազմակերպման սեփական մշակույթի ձևերն ու եղանակները և դեռ խուսափելով, ինչպես Թոյնբին կասեր, անցյալից մնացած «**մատուներ**ի ձևով գոյատևողի» վտանգից: Մի բան ակնհայտ է սակայն, որ կյանքի կազմակերպման հայկական մշակույթը թեև կոլեկտիվապաշտական դասական մշակույթների համեմատ ավելի ազատական է, բայց անհատապաշտական դասական մշակույթների համեմատ ավելի պահպանողական: Խնդիրն այն է, որ երկու իրարամերժ «աշխարհների» սահմանագծում ապրող հայ ժողովրդի կյանքի մշակույթին թեև խորթ չեն ո՛չ արևելյան (կոլեկտիվապաշտություն, ավանդապաշտություն, հավասարություն և այլն), ո՛չ էլ արևմտյան (անհատապաշտություն, նորարարություն, նպատակահարմարություն և այլն) կյանքի կանոնակարգման մշակույթների արժեքները, բայց վճռորոշն, այնուամենայնիվ, արդարությունն է կամ հախուռն հեղափոխականությունը: Մա չէ՞ պատճառն արդյոք, որ մենք, երբեմն անտեսելով մեր ազգային շահերը, միշտ այնտեղ ենք, որտեղ աշխարհի բարեփոխման և արդարության հաստատման գաղափարներ են թևածում:

Խնդիրն այն է, որ ամեն մի մշակույթ հիմնված է մի նախնական իրադարձություն - հանդիպման վրա, որն էլ դառնում է տիեզերքի նրա ըմբռնման հիմքը¹²: Եվ որովհետև հայ ժողովրդի պարագայում այդ բախտորոշ նախնական հանդիպումը եղել է երկու քաղաքակրթությունների կողորդինատների հատման կետում, այդ պատճառով էլ աշխարհը ներքին ու արտաքին տարածքների բաժանող հայկական կյանքի մշակույթի ենթական (յուրային-օտար) մշտապես առաջնագծում է և մշտապես տատանվում է աշխարհի հուզական ու հայեցողական օբյեկտիվությունների միջև: Բայց քաղաքակրթական այդ հանդիպումը կարևոր էր նաև այն իմաստով, որ եթե էթնոկեցության մակարդակում մշակույթի ազգագրական շերտերը ավանդույթի ուժով ընդամենը վերարտադրվում են, ապա քաղաքակրթական շերտի միջոցով ազգային մշակույթը հնարավորություն է ստանում ծավալվելու «պատմականորեն **նորանոր** ձևերի մեջ»¹³: Մեր պարագայում յուրայինի և օտարի, այս դեպքում՝ կյանքի կազմակերպման տարբեր մշակույթների նախնական հանդիպումը իրոք բախտորոշ նշանակություն է ունեցել (և ունի), քանի որ արտաքին աշխարհի «հայելու» մեջ «մեր» և «նրանց» աշխարհների կյանքի դրվածքի ընդհանրությունների ու տարբերակիչ առանձնա-

¹² Տե՛ս **Бугер М.** Два образа веры. М., 1995, էջ 17:

¹³ **Հ. Ա. Գևորգյան**, Փիլիսոփայություն. պատմություն. մշակույթ, Եր., 2005, էջ 426:

հատկությունների արտացոլանքում ոչ միայն ճանաչեցինք մեր ինքնատիպությունը, այլև հասկացանք արտաքին աշխարհի ուրիշությունը և նրա հետ հարաբերակցվելու ռազմավարության անհրաժեշտությունը: Առավել ևս, որ քաղաքակրթական ճակատագրի տեսանկյունից այդ ուրիշի ով և ինչպիսին լինելը շատ կարևոր է, քանի որ կանխորոշում է տվյալ «մենքի» կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման մշակութային աշխարհայացքային հիմունքների բովանդակությունը:

ЭДВАРД АРУТЮНЯН – Эмоциональная и созерцательная культура жизни: парадокс выявления основ. – В статье культура организации и регламентации повседневной жизни рассматривается как эмпирическая идеология, отражающая цивилизационный дух народа на социальном уровне, дух самобытности - на культурном уровне и дух переживания - на психологическом уровне. Рассматриваются также некоторые особенности организации армянского общества на уровнях души (эмоциональная объективность) и духа (созерцательная объективность).

Ключевые слова: культура жизни, эмпирическая идеология, национальная идентичность, мир предков, этнокультурное убежище, эмоциональная объективность, созерцательная объективность, парадокс основ

EDVARD HARUTYUNYAN – Emotional and Contemplative Culture of Life: the Paradox of Revealing the Basics. – In the article, the culture of organization and regulation of everyday life is considered as an empirical ideology that reflects the civilized spirit of the people at the social level, the spirit of identity at the cultural level and the spirit of experience at the psychological level. Some features of the organization of the Armenian society at the levels of the soul (emotional objectivity) and spirit (contemplative objectivity) are also considered.

Key words: culture of life, empirical ideology, national identity, world of ancestors, ethno-cultural refuge, emotional objectivity, deliberative objectivity, paradox of fundamentals